

УДК 94(470+571)(092)Войнови(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2025-1-17>**Марченко Олег,**

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України та всесвітньої історії,

Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

o_marchenko2008@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-5720-0976

ВІДОБРАЖЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРСЬКОЇ ТА РАДЯНСЬКОЇ ЕПОХ ЧЕРЕЗ ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОЇ КУПЕЦЬКОЇ РОДИНИ ВОЙНОВИХ

У статті на основі архівних матеріалів та спогадів Надії Петрівни Салтанової показаний складний життєвий шлях купецької родини другої гільдії Войнових, яка мешкала в Єлисаветграді з другої половини XVIII ст. і була типовим взірцем порівняно багатой сім'ї провінційного міста, свого роду «середній клас». Нами використовується просопографічний метод, який стає в нагоді при створенні колективного життєпису купецького роду Войнових, мікроісторичний підхід, що дає змогу через життєвий шлях сім'ї Войнових дослідити повсякдення провінційної родини в часи Російської імперії кінця XVIII – початку XX ст., у радянський період та на сучасному етапі.

Подается інформація про колезького реєстратора Михайла Войнова – першого згаданого в документах купця, який мешкав у Єлисаветграді, його сина Миколу, який успадкував підприємницьку діяльність батька, торгував харчовими продуктами й утримував три бакалійні крамниці в місті. Про дружину Миколи – Надію Олексіївну, яка допомагала чоловікові вести торговельні справи й після його смерті в 1888 році взяла торгівлю на себе. Висвітлюється життєвий шлях їхніх дітей: Михайла, Сергія, Гаврила та Василя, які всіляко допомагали матері вести торгівлю в місті, займалися громадською, благодійницькою діяльністю.

Власну сім'ю мав лише Гаврило Войнов (мати була суворою жінкою і забороняла синам одружуватися, щоб вести торгівлю, надалі сини так і не завели сімей), який пішов наперекір матері, одружився з міщанкою Є. Я. Столяровою, відокремився від родини й після смерті матері на заповідані йому кошти в 1914 р. облаштував власну крамницю.

У дослідженні показане ставлення радянської влади до «класового ворога» – купців. Василя й Михайла було заслано до Сибіру. Пізніше Василь зміг повернутися додому в місто, але в 1930-х роках загинув за невиявлених обставин. Михайло помер на шляху до Сибіру. Гаврило відмовився від купецького звання, записався в міщани й намагався жити непомітно. Трагічною була доля Сергія. Напередодні вступу німців до Кіровограда, обвинувальним вироком від 22 липня 1941 року за нібито вороже ставлення до радянської влади, за те, що в минулому він був купцем другої гільдії, торговим депутатом, його справу було направлено на розгляд до військового трибуналу і, ймовірно, він був розстріляний, у 1995 році – реабілітований.

Радянський період сім'ї Войнових досліджується через родину дочки Гаврила – Зінаїди, яка закінчила жіночу гімназію, музичну школу Г. Нейгауза і прожила до 1983 р. Її онука – Н. П. Салтанова, знана в Кропивницькому дитяча лікарка-урологиня, залишила спогади про свою родину. У статті висвітлюється її життєвий шлях у 1960–1980-х роках та в сучасній Україні.

Ключові слова: Російська імперія, Єлисаветград, купці, радянська система, міське самоврядування, Войнови, Друга світова війна.

Історія життя купецької сім'ї другої гільдії Войнових, які займалися торговельною діяльністю в Єлисаветграді з кінця XVIII ст., сформувалися в умовах російської імперської суспільно-економічної дійсності другої половини XIX – початку XX ст. як порівняно заможна купецька родина, що не тільки спрямовувала свої можливості на підтримання певного фінансового статку, а й вирізнялася посереднім рівнем соціально-культурного розвитку (мала певні освітні здобутки, займалася громадською, доброчинною діяльністю тощо). Про таку сім'ю сьогодні можна було б говорити як про представників «середнього класу», які становили соціаль-

ний «хребет» повітового міста, визначали середньостатистичну, порівняно забезпечену родину провінційного міста Російської імперії.

Революційні події 1917–1921 років, радянський етап життя 20–30-х років XX ст., Друга світова війна також істотно вплинули на долю родини Войнових. На прикладі життя Михайла, Василя, Сергія Войнових показано «класовий підхід» більшовицької системи до представників буржуазії, «купців-гнобителів» трудящих. Використовуючи матеріали кримінальної справи, відкритої проти Сергія Миколайовича Войнова в перші місяці німецької агресії 1941 року, показано механізм роботи радянської репресивної машини проти її ідейних противників, які «фальсифікували» справу, шукаючи в діях, висловах і в самому існуванні «ворога народу», потенційний антирадянський елемент.

Життєвий шлях Н. П. Салтанової, у минулому кіровоградської дитячої лікарки-урологині, правнучки Гаврила Войнова, свідчить, що підприємницькі традиції елисаветградської купецької родини, служіння громаді, залишається актуальним і сьогодні.

Під час дослідження нами використано насамперед спогади Надії Петрівни Салтанової, онуки Зінаїди Гаврилівни, дочки Гаврила Миколайовича Войнова, елисаветградського купця другої гільдії, які відображені в публікаціях Н. П. Салтанової (Салтанова Н. П., 2011), О. М. Марченка (Марченко О. М., 2012).

Про трагічну долю Сергія Миколайовича Войнова, про те, як радянська репресивна машина оперативно (за два тижні) розправлялася з потенційними ворожими для неї елементами (його звинуватили в антирадянській діяльності), розказано в публікації краєзнавця Федора Шепеля (Шепель Ф. О., 2008). Певний обсяг інформації про життєвий шлях, діяльність родини Войнових віднайдено в Державному архіві Кіровоградської області, а також у слідчих матеріалах справи Сергія Миколайовича Войнова, які були надані для публікації синами Н. П. Салтанової Денисом та Олегом (матеріали кримінальної справи вони отримали в архіві СБУ в Кіровоградській області).

Метою статті є висвітлення через життєвий шлях елисаветградської купецької сім'ї Войнових умов повсякдення провінційної міської родини кінця XVIII ст. – початку XX ст., впливу буремних подій 1917–1921 років, радянської дійсності 20–30-х років XX ст., воєнних років на долі нащадків, показ життя сьогоденішніх спадкоємців Войнових.

В «Історичному нарисі м. Єлисаветграда», підготовленого міським головою О. М. Пашутіним, у розділі про лиха, що спіткали місто, є згадка про домоволодіння купецької сім'ї Войнових: «Під час найбільшої пожежі, 1798 року, липня 10-го дня, згоріли будівлі міських присутніх місць та духовного правління, а також їхні архіви, дві церкви, понад двадцять кварталів та сімдесят дві лавки... Пожежа почалася від будинку Морозова, на розі Михайлівської та Купецької (нині Преображенської) вулиці. На зазначеному місці сьогодні розташований будинок спадкоємців купця Войнова» (Пашутин А. Н., 1897, с. 39).

У рапортах губернатора про цю пожежу в Єлисаветграді збереглися відомості про збитки, завдані місту цим лихом. Там під № 30 записаний у відомостях колезький реєстратор Михайло Войнов, у якого під час пожежі згоріли будинок зі службами. Виділили йому допомоги на 170 крб¹.

Колезький реєстратор – це чиновник 14 класу згідно з Табелем про ранги, тобто найнижчий ступінь. Хоча перебуваючи на цивільній службі, він міг претендувати на отримання права на особисте дворянство. Але часто чиновники, яких не влаштовувала служба на державу, оскільки не приносила істотного прибутку, записувалися в купецький стан і займалися підприємництвом. За переказами, Михайло Войнов, який вірно служив імператору, був поставлений перед вибором: або прийняти дворянський титул, або взяти 25 крб золотом як заохочення за вірну службу. Михайло обрав гроші (Салтанова Н. М., 2011, с. 18).

¹ Розпорядження Новоросійської губернської канцелярії від 1798 року. Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО). Ф. 488. Оп.1. Спр. 1318. арк. 28–33.

Точних даних про початок підприємницької діяльності Михайла Войнова віднайти не вдалося. Відомо, що його син Микола Войнов успадкував бізнес від батька. Він займався торгівлею харчами й утримував три бакалійні лавки (магазини).

Перша лавка розташовувалася на Базарній площі в Лошкарєвському ряду поруч із лавкою купця Беліченка. Друга лавка була на Новому базарі й виходила на Петрівську вулицю. Цей будинок зберігся (вул. Шевченка, 20/24, де зараз розміщені офісні приміщення).

У підвальному приміщенні дому розташовувалися склади й бакалійні товари, де покупці могли придбати різні харчові продукти, уздовж стін лежали мішки з борошном та крупами, поряд стояли бочки, наповнені доверху червоною і чорною ікрою, на стінах висіли копченості, на полицях розташовувалися бляшані коробки із чаєм, спеціями тощо. Третя лавка розміщувалася на Великій Перспективній вулиці біля мосту через р. Інгул (Марченко О. М., 2012, с. 303).

Микола Михайлович мав свідоцтво, що він є купцем другої гільдії, а тому мав право торгувати внутрішніми й іноземними товарами, купувати і продавати в межах міста та повіту. Імовірно, що цей статус купця він успадкував від батька, як і бізнесові зв'язки, клієнтуру. Торговельна діяльність Миколи Войнова, можливо, була вельми успішною, про що свідчить будівництво сімейного домоволодіння на землі в кілька соток на розі вулиць Михайлівської та Преображенської (імовірно, зараз у цьому будинку по вул. Преображенська, 26 розміщений ресторан «Адмірал» або будівля по вул. Михайлівська, 73). Дім складався із шести кімнат, у дворі розташовувалося велике складське приміщення на чотири відсіки, стайня і приміщення для прислуги. Двір був великим і слугував стоянкою для підвод, які привозили в місто різні товари (Салтанова Н. М., 2011, с. 19).

Дружина Миколи, Надія Олексіївна, народила йому чотирьох синів. Сім'я була дуже набожною, регулярно відвідувала церкву, дотримувалася всіх постів і православних свят.

Діти виховувалися в суворості, дотриманні дисципліни. Мати була владною, сильною жінкою. Вона не тільки дбала про домашнє господарство, а й допомагала чоловікові вести торговельні справи. Після смерті чоловіка в 1888 році (Миколі було лише 53 роки, і він був похований у склепі на Петропавлівському кладовищі) Надія залишилась із синами: Михайлом – 19 років, 18-річним Сергієм, Гаврилом – 13 років і маленьким Василем (Марченко О. М., 2012, с. 303). Після смерті чоловіка Надія Олексіївна не залишила бізнес чоловіка напризволяще і взяла всю торгівлю на себе. Задля збереження за собою купецького звання, вона заплатила збір й отримала свідоцтво про те, що стала купчихою другої гільдії та успадкувала в такий спосіб після

Рис. 1. Бакалійна крамниця родини Войнових у підвальному й на першому поверсі. Сучасний вигляд будівлі по вул. Шевченка, 20/24

Рис. 2. Імовірне домоволодіння родини Войнових на розі вулиць Михайлівської та Преображенської (тепер ресторан «Адмірал»)

чоловіка торговельні заклади: «бакалійний магазин на Великій Перспективній вулиці поблизу великого міського мосту», невеличку крамницю на Новому базарі та крамничку на Базарній площі в Лошкаревському ряду².

Оскільки вдові важко було самотужки справлятися з вихованням дітей і веденням торговельних справ, через три роки після смерті чоловіка вона в 1891 році довіряє ведення торгівлі в магазині на Великій Перспективній вулиці біля міського мосту старшому синові Михайлу, якому на той час уже виповнилося 22 роки. Цікаво, що Надія була неграмотна, тому доручення заповнював менший син Василь.

Ведення успішної торгівлі в активному місті Єлисаветграді на рубежі XIX–XX ст. було справою нелегкою. Необхідно було витримувати конкуренцію не тільки з боку купецького братства, а й від недобросовісних «торговців», які часто порушували встановлені міською думою правила торгівлі: торгували товарами із самовільно встановлених лавок, столів, возів тощо без сплати акцизного збору; часто викладали товар на землю без отримання попереднього дозволу від міської управи; інколи торговельні місця перебували в неналежному стані (засмічені, захищені товарами, речами (порожні ящики, будівельні матеріали тощо) суміжні торговельні площі); порушувалися правила пожежної безпеки (часто на ринках, у дерев'яних лавках, споруджених приватними особами, розміщувалися печі й жаровні); власники будівель, лавок, що розташовувалися поряд із ринковими площами та на прилеглих вулицях, інколи надавали місця для торгівлі чи облаштування складу товарів стороннім особам, а також самостійно займали територію навпроти цих будівель, на хідниках та поряд із ними; процвітала спекуляція, коли укладалися попередні домовленості між торговцями для пониження чи підвищення ціни, створювалися перешкоди для реалізації чи транспортування товарів; мешканці околиць міста, які приїздили в ринкові дні (середа, п'ятниця, неділя) для продажу сільськогосподарської продукції, мали право безоплатно займати спеціально відведені місця та здійснювати торгівлю тільки з возів (це правило ними часто порушувалося); гуртова закупівля товарів мала здійснюватися в спеціально відведений час – у ринкові дні після одинадцятої години, і тільки на торгових місцях, відведених для цього місцевою владою. Дотримання правил торгівлі в місті покладалося на членів міського громадського управління, ринкових наглядачів, поліцію. Докладніше організаційні особливості торгівлі на спеціально відведених територіях м. Єлисаветграда наприкінці XIX століття розкриває стаття А. І. Безшкуренка (Безшкуренко А. І., 2021, с. 384–385).

Зберігся документ, де Михайло та Василь Войнови пишуть скаргу в Єлисаветградську міську управу про те, що біля їхнього магазину люди ставлять столи й рундуки, щоденно там торгують, утруднюючи підвезення і складування власних товарів. Брати просять виділити цим людям місця для торгівлі. У 1895 році подано спільну скаргу в міську управу від купців Войнових і Заславських. Суть полягала в тому, що на базарній площі, починаючи з Невської і Преображенської вулиць, і на площі перед міськими лавками по Преображенській вулиці дрібні торговці продавали різні товари із землі, зокрема харчі, причому робили це з раннього ранку й до пізнього вечора, тобто до й після закриття магазинів і без сплати відповідних зборів, чим шкодили тим, хто добросовісно платив належні податки. Міської управи від 15 квітня 1895 р. видала резолюцію, за якою торговому доглядачу рекомендувалося стежити за дрібними торговцями й забороняти їм продавати товари до відкриття й після закриття магазинів та дозвояти продавати харчові продукти тільки в бакалійних магазинах³.

У 1895–1897 рр. сім'я Войнових на Новому базарі мала невелику крамничку, яка виходила на вул. Іванівську (зараз вул. Чорновола)⁴.

² Список осіб, які користуються міськими місцями та крамницями в м. Єлисаветграді. ДАКО. Ф.78. Оп. 7. Спр. 497 А.

³ Скарга до міської управи від торговців бакалійними та харчовими продуктами. ДАКО. Ф.78. Оп. 9. Спр.2. арк. 61

⁴ Список осіб, які користуються міськими місцями на Новому базарі в 2-й частині м. Єлисаветграда, а також міськими крамницями. ДАКО. Ф. 78. Оп.2, Спр. 2. арк. 19

На початку ХХ ст. на вул. Преображенській було побудовано ще одне домоволодіння з восьми кімнат, куди перебралася сім'я Войнових, а батьківський будинок був зданий в оренду родині Шполянських. Згідно з договором від 1 липня 1906 р. між купчихою Надією Олексіївною Войноюю і купецьким сином Наумом Мойсейовичем Шполянським, Н. О. Войнова віддавала в наймання під квартиру Н. М. Шполянському дім по вул. Михайлівська, помешкання, що складалося з половини того будинку, розташованого до садка, із чотирма кімнатами, передпокоєм, кухнею, ванною з ватерклозетом, сараєм, льохом строком на два роки за ціною 420 крб на рік. Під час оренди помешкань Шполянський мав утримувати помешкання в чистоті, охайності і, якщо щось буде зламано, пошкоджено, розбите, засмічено, то орендар мав виправити все за власний кошт. Оплата води здійснювалася за водоміром. Передбачалося, що якщо Н. Шполянський вчасно не внесе орендну плату, то має сплатити Н. Войновій штраф у розмірі 300 крб. (Салтанова Н. М., 2011, с. 20–21).

Сини були завжди поруч із матір'ю, слухалися її беззаперечно, допомагали вести торгівлю. Надія Олексіївна не дозволяла їм одружуватися. Лише Гаврило порушив заборону матері. 6 жовтня 1902 р. Гаврило Миколайович Войнов, якому тоді було 25 років, вінчався в Грецькій церкві, або церкві Володимирській ікони Божої Матері (зараз кафедральний собор Свято-Різдва Пресвятої Богородиці) з елисаветградською міщанкою Єфросинією Яківною Столяровою, православною, 27 років. Свідками, згідно з метричними записами, виступали з боку нареченого: елисаветградські міщани Григорій Олексійович Козакевич та Андрій Петрович Врпівель, з боку нареченої – міщани: Степан Костянтинович Цуканов і Гаврило Пилипович Зубов⁵.

Мати була розгнівана вчинком Гаврила, оскільки батько Єфросинії, Яків Столяров, був євреєм, чим, імовірно, пояснюється невдоволення Надії Олексіївни, яка мала упередження щодо невістки, тому молода сім'я не отримала благословення. Син був відразу відокремлений від родини. Будинок йому купили біля Знам'янської церкви (знесена в 30-ті роки ХХ ст.) на вулиці Верхній Биківській. Він налічував сім кімнат, мав три входи. Гаврило в 1914 р. отримав від братів за заповітом від матері 8 тис. крб на облаштування і крамницю в торговому домі «М. І. Заславського та Х. Г. Гіршберга», тобто на критому ринку біля великого мосту, де вів самостійно торгівлю бакалійними товарами.

Гаврило та Євдокія мали три дочки: Зінаїду, яка народилася 22 червня 1903 р., Люсю – народжена в 1907 році та Валентину – у 1912 році. Невістку Євдокію Надія Олексіївна не любила, чого не можна сказати про онуку Зіну, яка була улюбленицею всієї сім'ї Войнових.

Вона закінчила жіночу гімназію, вільно володіла німецькою, багато читала, з 10 років навчалася музики і гри на фортепіано в школі Г. Нейгауза.

За спогадами онуки Зінаїди Н. П. Салтанової, білий рояль у голодні 1930-ті роки поміняли на харчі. Сама Зінаїда до кінця своїх днів (померла в 1983 р.) робила ранкову зарядку, холодні обтирання, доглядала за собою (зачіска, макіяж). Вела помісячний і річний суворий облік доходів та витрат, який неухильно виконувався. 1924 року Зінаїда вийшла заміж за Миколу

Рис. 3. Торговий дім «М. І. Заславського та Х. Г. Гіршберга», у якому Г. М. Войнов мав крамницю

⁵ Метрична книга церкви Володимирської ікони Божої Матері за 1902 рік. ДАКО. Ф. 349. Оп. 1. Спр. 43. арк. 43.

*Рис. 4. Зінаїда Гаврилівна
Коробко (Войнова)
(1903–1983)*

Кулика, який помер 1930 року. Зінаїда народила дочок: Ангеліну – 11 серпня 1925 р. (маму Н. П. Салтанової) та Аллу – імовірно, 1927 р.

1934 року Зінаїда вийшла заміж вдруге за Ф. К. Коробка, якого в 1937 р. репресували. Він працював на лісових заготівлях у республіці Комі. У 1953 р. був реабілітований, повернувся й прожив із дружиною ще 11 років (Салтанова Н. М., 2011, с. 23–24).

Надія Олексіївна Войнова померла в 1912 р. Старший син Михайло Войнов 4 березня 1913 р. отримав свідоцтво про зачислення його до купців другої гільдії вже після смерті матері, про що було повідомлено міську управу⁶. Таке ж свідоцтво про статус купця другої гільдії одержали брати Сергій, Гаврило та Василь, заплативши за це відповідний збір. На відміну від інших станів, перебування в купецтві не було довічним, його щорічно треба було підтверджувати.

За спогадами Зінаїди Гаврилівни, життя до Першої світової війни було порівняно благополучним. Торгівля йшла добре. Наприклад, перед великими святами з навколишніх сіл з'їжджалися покупці на підводах, на які з магазинів Войнових вантажилися продукти мішками й бочками. Можна зробити висновок із цього твердження, що купецька родина Войнових торгувала бакалійними продуктами не тільки вроздріб, а й оптом,

будучи посередником у торгівлі між містом і сільською округою. Була можливість також купцям Войновим їздити за товаром до країн Західної Європи, а накопичення зберігати не тільки в російських банках, а й за кордоном, наприклад, у Швейцарії. Як згадувала Зінаїда Гаврилівна, перед революцією туди було вивезено столове срібло (Салтанова Н. М., 2011, с. 22).

З початком Першої світової війни кількість продовольства почала різко зменшуватися, торгівля бакалійними товарами занепадала. З 1915 р. у власників крамниць на базарі стали вимагати розписки про наявність у них тих чи інших товарів. Купці заповнювали спеціальні бланки з переліком продовольства, яке було в них у запасі. Міська управа вела суворий облік продуктів у місті. Була така розписка й у братів Войнових⁷.

Щодо долі інших синів родини Войнових в імперську епоху, то, як уже зазначалося вище, Гаврило відділився від сім'ї і займався самостійно торговельною діяльністю, маючи власну крамницю в торговому домі «Заславського» на набережній р. Інгулу. Брати Михайло, Сергій та Василь парубкували й далі вели торговельну справу батька й матері, володіли двома бакалійними крамницями. В архівних документах знайдено інформацію, що в 1898 р. Михайло Миколайович Войнов був гласним Єлисаветградського земського повіту, а Сергій Миколайович Войнов навчався в початковій школі, яку закінчив у 1881 р., і став працювати продавцем у магазині свого батька. Потім три роки навчався в місцевій гімназії, яку не закінчив через неналежну поведінку. На вимогу дирекції гімназії батьки забрали Сергія зі школи. Після смерті батька в 1888 р. він допомагав матері торгувати. З 1912 до 1917 р. Сергій був торговим депутатом Херсонської губернії. З 1913 р. він був членом обліково-позикового комітету з торговельно-промислового кредиту Єлисаветградського відділу державного банку⁸.

Революційні події 1917–1922 років істотно змінили долю родини Войнових. Гаврило Миколайович відразу після революції, щоб не наражати на небезпеку сім'ю, відмовився від купець-

⁶ Алфавітний список купців м. Єлисаветграда за 1913 рік. ДАКО. Ф. 78. Оп. 5. Спр. 525. арк. 26, 26 зв.

⁷ Протокол засідання Єлисаветградської міської управи по боротьбі з дорожнечею від 1915 року. ДАКО. Ф. 78. Оп. 11. Спр. 42. арк. 30а, 37.

⁸ Службовці Єлисаветградського відділу державного банку за 1913 рік. ДАКО. Ф. 78. Оп. 14. Спр. 9.

кого звання й записався в міщани. Це дало змогу йому зберегти життя. Він працював в «Укрснабі» бухгалтером, звідки й пішов на пенсію. Помер 2 квітня 1952 року у віці 75 років. Його дружина Єфросинія померла ще в 1920 році.

Братів Михайла, Василя та Сергія двічі заарештовували, спочатку загони отаманки Марії Нікіфорової в березні 1918 року, потім загони Никифора Григор'єва в 1919 році. Зінаїда Гаврилівна згадувала, як ходила в революційну військову раду, яка розміщувалася в приміщенні єврейської лікарні І. А. Гольденберга (тепер міська лікарня № 3) і носила туди контрибуцію. Двічі вона приносила по 10 тис. крб. Братів відпускали, але приходила нова влада – і їх знову заарештовували (Салтанова Н. М., 2011, с. 23). Востаннє їх брали під арешт більшовики, але грошей, щоб виручити братів, уже не було. Торгівля в крамницях поступово занепадала, купувати товари для продажу було складно, а тим більше привозити з-за кордону.

У 1922 р. все майно родини Войнових (дві бакалійні крамниці, два житлові будинки й одне складське приміщення з трьома відділеннями) націоналізовано радянською владою. Сергію якось вдалося отримати кімнатку у власному домі (1919 р. вул. Преображенська була перейменована на вул. Карла Лібкнехта, на якій у будинку під номером 33/57 мешкав Сергій).

Василя та Михайла було заслано до Сибіру. По дорозі Михайло захворів на тиф і його ще живого викинули з вагона. Василь, мабуть, зміг повернутися, тому що в архіві є судова довідка, яка датується 25 жовтня 1929 р., де він просить не виселяти його з колись власного дому. У цій довідці йдеться, що Зінов'євський міський житловий кооператив № 1 просить про виселення братів Сергія та Василя Войнових із квартири колись власного будинку, бо вони були контрреволюційними елементами суспільства й позбавлялися права голосу. До честі суду, розглянувши справу, у виселенні відмовили, імовірно тому, що до того часу вони працювали й офіційно просили дозволу про відновлення громадянських прав (Салтанова Н. М., 2011, с. 23–24). Що стало надалі з Василем, даних немає.

Трагічно склалася доля Сергія Миколайовича Войнова. До початку Другої світової війни йому вдавалося уникати репресій з боку радянських каральних органів. Він зрідка працював на різних державних підприємствах, переважно у сфері торгівлі. Проте до кінця своїх днів залишався для влади ворогом народу. У перші дні війни з'явився привід у каральних органів заарештувати Сергія Войнова, звинувативши його в антирадянській діяльності. Тоді йому був уже 71 рік.

В умовах воєнного стану репресивна радянська машина оперативно розправлялася з потенційними ворожими для неї елементами. Від відкриття слідчої справи 10 липня 1941 р. до вироку 22 липня 1941 р. минуло всього 12 днів, за які було встановлено винність Сергія Миколайовича (до речі, до Кіровограда німці вступили в ніч із 4 на 5 серпня 1941 р., що демонструє «оперативність» слідчих і «об'єктивність» вироку).

Розглянемо, як проводили розслідування «антирадянських», «злочинних» дій С. Войнова. Згідно з постановою про арешт від 11 липня 1941 р., зазначено, що С. М. Войнов, у минулому значний торговець і домовласник, мав два великі магазини, склади, три будинки по вул. Карла Лібкнехта, 33/57. За час радянської влади майже ніде не працював. З початком війни проводив антирадянську агітацію, заявляючи: «...Не вірте газетним повідомленням...».

За показаннями свідків, які зазначені в матеріалах справи, Сергій Миколайович систематично не відомо де бував до пізньої ночі, почав цікавитися будівлями, які раніше йому нале-

Рис. 5. Сергій Миколайович Войнов (1870–1941)

жали, і списками комсомольців та комуністів, які мешкали в цих домоволодіннях, нібито для встановлення чергування по двору. На питання, де він так пізно ходить, відповідав: «Почекайте й на вас влада прийде...».

Цікавими були свідчення Павла Мойсейовича Заславського (задокументовані від 21 липня 1941 р.), сина купця другої гільдії Мойсея Шмулевича Заславського, який майже 30 років знав Сергія, мешкав з ним в одному будинку. Він зазначав, що Сергій Миколайович був купцем другої гільдії, мав великий магазин і товарну базу, до 1917 р. неодноразово був за кордоном, куди їздив за товаром, відвідував дім «Союзу російського народу». З 1917 до 1941 року працював у радянських установах не більш ніж 5 місяців і не відомо, за які кошти жив. Із сусідами спілкувався ввічливо, поводився спокійно. Після початку війни поводився вже грубо, називав усіх за прізвищем (раніше за іменем і по батькові). За три дні до арешту, коли почалися перебої з хлібом, він купив два пироги, які всім сусідам показував і кричав, що не можна купити хліба, тоді як в нього був запас хліба 3–4 кг. Увечері часто кудись ходив і пізно повертався додому. Коли над містом з'являвся німецький літак, С. Войнов поводив себе бадьоро й зухвало, із сусідами розмовляв криком.

Згідно з протоколом допиту від 12 липня 1941 р., С. М. Войнов на питання слідчого про соціальний та майновий стан, зазначив, що його батько Микола походив із міщан, займався торгівлею. Після смерті батька йому й братам у спадок залишилося дві лавки, два житлові будинки й одна комора з трьома відділеннями. До 1920 р. займався торгівлею. У 1922 р. у нього було націоналізовано майно, лавки. Він змушений був перебиватися тимчасовими роботами, але здебільшого ніде не працював. На питання, на які кошти жив, відповідав, що використовував накопичення, а також продавав майно.

Постанова про обшук від 13 липня 1941 р. вказує нам на коштовні речі, які були вилучені в С. М. Войнова на його квартирі: годинник чоловічий золотий «лонжинес» із золотим ланцюжком, два жіночі золоті браслети, ошадні книжки із сумами 2 024 крб 34 коп. і 1 906 крб. 75 коп., 1 023 крб. готівкою, облігація на суму 215 крб, дев'ять золотих «червінців» царського карбування на суму 90 крб, дванадцять 5-карбованців золотих на суму 60 крб, мідних стародавніх монет 228 штук, медалі. Що то за нагороди й кому саме належали, не уточнено. Як зазначав Ф. О. Шепель, відомо, що для заохочення підприємницької та громадської діяльності купецтва існувала ціла система відзнак, отримання яких могло суттєво підвищити їхній соціальний статус. Однією з найпоширеніших нагород були срібні або золоті медалі для носіння на грудях чи шиї. Медалі карбувались у формі диска діаметром 4–5 см із профілем імператора (що могло бути ще однією обтяжливою обставиною обвинувачення в антирадянській діяльності) на лицевому боці й носилися на спеціальній орденській стрічці (Шепель Ф. О, 2008, с. 33).

Згідно з протоколом допиту від 20 липня 1941 р., С. М. Войнову інкримінували обвинувачення по ст. 54-10 частині 2 Кримінального кодексу УРСР (це так звана політична стаття), що він у минулому був купцем другої гільдії, торговим депутатом, вороже налаштованим проти радянської влади. Із часу нападу Німеччини на СРСР серед людей проводив антирадянську агітацію спрямовану на поразку.

Усі обвинувачення С. Войнов заперечував, тільки визнав, що в минулому дійсно був купцем другої гільдії і торговим депутатом. Він розумів, що, попри те, що після 11 листопада 1917 р., коли відповідним більшовицьким декретом ліквідовувалися всі стани в Російській імперії (і купецький, зокрема), продовжував уважатися людиною класово ворожою для режиму. І, врешті, саме через це постраждав.

Згідно з обвинувальним вироком від 22 липня 1941 р., його справу відразу направили на розгляд військового трибуналу. Подальша доля його невідома. Є тільки документ про його реабілітацію управлінням Служби безпеки України в Кіровоградській області від 6 квітня 1995 року (Шепель Ф. О, 2008, с. 34).

У післявоєнні роки сімейні традиції Войнових можна простежити через життя онуки Зінаїди Гаврилівни Войнової – Надії Петрівни Салтанової (у дівочтві Шляпникової), яка народилася в 1950 році.

Її батько, Шляпников Петро Єфимович, народився в 1922 р. у селянській сім'ї. У 1934 р. сім'я переїхала до Омська, де Петро закінчив семирічну школу і вступив до Омського річного технікуму. Перед війною він був курсантом аероклубу. У 1942 р. він закінчив Омську військову школу пілотів, а в 1944 р. – Іванівську вищу школу штурманів і пілотів і пішов на війну. Літав на У-2, ІЛ-4, СБ, ДБ. Здійснив 56 бойових вильотів, зокрема й нічних. Нагороджений двома орденами Червоної Зірки і вісьмома медалями. Петро Шляпников у 1948 р., коли його полк був переведений у Кіровоград, зустрів майбутню дружину – Ангеліну. У 1958 р. молода сім'я переїхала до Амурської обл. у військове містечко Серишево, де Петро служив штабним офіцером.

Рис. 6. Надія Петрівна Салтанова

Мама – Ангеліна Миколаївна, 1925 року народження, була донькою Зінаїди Гаврилівни Войнової і Миколи Кулика. Напередодні війни вона була студенткою Кіровоградського машинобудівного технікуму. Війну пережила в окупації. У післявоєнний час була домогосподаркою. У Серишеві на громадських засадах у будинку офіцерів організовувала свята для сімей військових, зокрема, зустрічала артистів М. Магомаєва, В. Мессінга та ін. У 1968 р. Петро Шляпников був демобілізований і сім'я виїхала на постійне місце проживання в Луганськ, а пізніше в Кіровоград.

Надія Петрівна, як дочка військового, дитинство та шкільні роки провела в постійних роз'їздах. Шкільний атестат отримала у м. Серишево в 1968 р. У м. Благовещенськ закінчила музичну школу. Після переїзду сім'ї в Луганськ поступила там у медичний інститут. На другому курсі навчання вийшла заміж за Костянтина Сусленського. У 1971 р. у молодій парі народився син Олег. У цьому ж році її чоловіка призвали в армію. Службу Костянтин проходив у Мурманську у військах ПВО. Надія із сином проживала в батьків у Луганську. Улітку 1971 р. надійшло повідомлення про травмування чоловіка, яку він отримав в армії під час навчань. Надія впродовж трьох місяців перебувала в шпиталі в Мурманську біля чоловіка, оформившись там санітаркою, щоб доглядати за Костянтином, який невдовзі помер. Надія залишилася вдовою з маленьким сином на руках.

Завдяки допомозі батьків Надії вдалося закінчити медінститут. За розподілом вона була направлена в Кіровоград, де їй було запропоновано посаду лікарки-урологині в Кіровоградській обласній лікарні. До цього Надія пройшла спеціалізацію з урології в Баку. Пізніше Надія Петрівна працювала урологом у дитячій обласній лікарні, а після відкриття урологічного кабінету в дитячій міській поліклініці перейшла туди на роботу.

У 1974 р. Надія вийшла заміж за Дмитра Олександровича Салтанова, який був курсантом Вищого військово-морського училища в Одесі. У 1975 р. у молодят народився син Денис. У 2002 р. Надія Салтанова вийшла на пенсію, але вона довго не шукала собі заняття. Давнє захоплення квітникарством побудило відкрити власну справу – невеличку приватну фірму «Флорис» із продажу квітів у горщиках для озеленення офісів, квартир (Попович Л., 2003). Потім була робота у фірмі «Прінт-Імідж», яка забезпечує сервісне обслуговування та ремонт

офісної техніки, комп'ютерів, керівником якої є її син Денис. По сьогоднішній день Надія Андріївна активно займається підприємництвом, волонтерством, бере участь у діяльності різних громадських організацій Кропивницького.

У 2020 р. чоловік Надії Дмитро помер після тяжкої хвороби, але довгий час, як пенсіонер-моряк, брав активну участь у роботі музею військово-морського флоту, який був створений моряками-відставниками під керівництвом С. В. Пролуненко в селищі Велика Северинка біля Кропивницького. Ідея відкриття музею в степовому краю була підтримана Кіровоградською обласною організацією ветеранів-підводників на чолі з В. П. Гребенюком (Демчак О., 2020).

Російські імперські, радянські часи й сучасний період незалежної України ілюструє суспільно-політичні, економічні, ментальні умови, у яких мешкала провінційна міська сім'я. Купецька єлисаветградська родина Войнових наприкінці XVIII – на початку XX ст. мала сприятливі умови для реалізації власного підприємницького потенціалу. Купці другої гільдії Михайло, його син Микола, дружина Надія, сини Михайло, Гаврило, Сергій, Василь, спираючись на досвід, сімейну згуртованість, організаторський, комерційний хист зуміли зберегти й примножити торгівлю, мали бакалійні крамниці, брали участь у громадській діяльності міста.

Радянська дійсність на прикладі життя чотирьох братів Войнових показала свою «класову» сутність, ненависть до ідеологічних опонентів, жорстокість режиму, людиноненависницький характер радянської системи влади. Торговельні лавки, родинне майно було націоналізоване. Михайла, Василя та Сергія декілька разів арештовували, відсилали в Сибір, де Михайло загинув. Гаврило відразу після революції 1917 року, щоб не наражати на небезпеку сім'ю, відмовився від купецького звання й записався в міщани, що дало змогу зберегти власне життя. Напередодні вступу німців у Кіровоград у серпні 1941 р. всього за 12 днів було встановлено винність 72-річного Сергія за політичними мотивами й, імовірно, розстріляно.

Дочка Гаврила – Зінаїда, за другим шлюбом за Федором Коробко, теж відчула на собі репресивну радянську машину. Її чоловік у 1937 р. був репресований, після смерті Сталіна в 1953 р. був реабілітований. Їхня донька – Ангеліна, вийшла заміж за офіцера-льотчика, учасника Другої світової війни Петра Шляпнікова. Їхня донька Надія попри складний життєвий шлях зуміла реалізувати себе в лікарській сфері, на пенсії бере участь у громадській, благодійницькій діяльності, займає активну життєву позицію. Вона народила двох синів, які продовжили традиції своїх предків і займаються підприємницькою і благодійною діяльністю. Чоловік Надії – Дмитро Салтанов – морський офіцер, усе своє життя був чесною, справедливою людиною, мав хист господарника. Використовуючи мікроісторичний підхід, ми дослідили особливості історичних епох Російської імперії, радянського періоду, часів незалежної України через життя родини Войнових, Коробко, Шляпнікових, Салтанових.

Список літератури

1. Безшкуренко А. І., 2021. Організаційні особливості торгівлі на спеціально відведених територіях м. Єлисаветграда наприкінці XIX століття. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»* № 5. 384–385.
2. Демчак О., 2020. Кропивничанин створив музей військово-морського флоту, в якому понад дві тисячі експонатів. 10 грудня. URL: <https://suspilne.media/kropyvnytskiy/87204-kropivnicanin-stvoriv-muzej-vijskovo-morskogo-flotu-v-akomu-ponad-dvi-tisaci-eksponativ/> (дата звернення 17. 06. 2024).
3. Марченко О. М., 2012. Салтанова Н. П. Особливості розвитку купецтва в Єлисаветграді в XIX – початку XX ст. (на прикладі сім'ї купців Воїнових). *Наукові записки. Серія: Історичні науки*. Вип. 15. Кіровоград. 295–307.
4. Пашутин А. Н., 1897. *Исторический очерк г. Елисаветграда*. Елисаветград.
5. Попович Л., 2003. Орхідеї, фіалки... *Кіровоградська правда*. 7 березня.
6. Салтанова Н. П., 2011. *Купечество Елисаветграда (исторические очерки)*. Кіровоград.
7. Шепель Ф. О., 2008. Визнаю себе винним у тому, що був купцем другої гільдії. *Кіровоградський краєзнавчий вісник*. Вип. 2. Кіровоград. 31–36.

REPRESENTATION OF THE RUSSIAN IMPERIAL AND SOVIET ERA THROUGH THE LIFE WAY OF THE YELYSAVETHRAD MERCHANT VOINOV FAMILY

The article, based on archival materials and memories of Nadiia Petrivna Saltanova, shows the complex life path of the merchant family of the 2nd guild of the Voinovs, who lived in Yelysavethrad from the second half of the 18th century, and represented a typical example of a relatively rich family of a provincial city, a kind of «middle class». We use the prosopographic method, which comes in handy when creating a collective biography of the Voinov merchant family, a micro-historical approach that allows us to explore the everyday life of a provincial family through the life path of the Voinov family during the Russian Empire of the late 18th – early 20th centuries, in the Soviet period, and at the present stage.

Information is provided about fellow registrar Mykhailo Voinov – the first merchant mentioned in the documents who lived in Yelysavethrad, his son Mykola, who inherited his father's entrepreneurial activity, traded in food products, and ran three grocers in the city. Mykola's wife – Nadiia Oleksiivna, who helped her husband in business affairs and after his death in 1888 took over the business. The life path of their children is highlighted: Mykhailo, Serhii, Havrylo, and Vasyl, who helped their mother in every possible way in running a trade in the city, engaged in public and charitable activities.

Only Havrylo Voinov had his own family (his mother was a strict woman and forbade her sons to marry in order to conduct trade, in the future the sons never started a family), went against his mother, married a bourgeois Ye. Ya. Stoliarova, separated from family, and after his mother's death, with the funds bequeathed to him, he set up his own shop in 1914.

The study shows the attitude of the Soviet authorities towards the “class enemy” – the merchants. Vasyl and Mykhailo were sent to Siberia. Later, Vasyl was able to return home to the city, but in the 1930s he died under unknown circumstances. Mykhailo died on the way to Siberia. Havrylo renounced the title of a merchant, enrolled in the burghers and tried to live inconspicuously. Serhii's fate was tragic. On the eve of the entry of the Germans into Kirovohrad, his case was sent to a military tribunal for consideration by a guilty verdict dated July 22, 1941 for alleged hostile attitude towards the Soviet authorities, for the fact that in the past he was a merchant of the 2nd guild, a trade deputy, and probably he was shot, in 1995 he was rehabilitated.

The Soviet period of the Voinov family is explored through the family of Havrylo's daughter Zinaida, who graduated from the girls' gymnasium, studied music at the H. Neuhaus school, and lived until 1983. Her granddaughter – N.P. Saltanova, a well-known pediatric urologist in Kropyvnytskyi, left memories of her family. The article highlights her life path in the 1960–1980's and in modern Ukraine.

Key words: Russian Empire, Yelysavethrad, merchants, Soviet system, local self-government, the Voinovs, World War II.

References

1. Bezshkurenko A. I., 2021. Orhanizatsiini osoblyvosti torhivli na spetsialno vidvedenykh terytoriiakh m. Yelysavethrada naprykintsi XIX stolittia. [Organizational features of trade in the specially designated territories of Yelysavethrad at the end of the 19th century]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Hraal nauky»* № 5. 384–385. (In Ukrainian).
2. Demchak O., 2020. Kropyvnychanyn stvoryv muzei viiskovo-morskoho flotu, v yakomu ponad dvi tysiachi eksponativ. [The resident of Kropyvnytskyi created a museum of the naval fleet, which has more than two thousand exhibits]. 10 hrudnia. (In Ukrainian). [Online]: Available from: <https://suspilne.media/kropyvnytskyi/87204-kropivnicanin-stvoriv-muzej-viiskovo-morskogo-flotu-v-akomu-ponad-dvi-tisaci-eksponativ/> (Accessed: 17.06.2024).
3. Marchenko O. M., 2012. Saltanova N. P., Osoblyvosti rozvytku kupetstva v Yelysavethradi v XIX – pochatku XX st. (na prykladi simi kuptsiv Voinovykh). [Peculiarities of merchant development in Yelysavethrad in the 19th and early 20th centuries (on the example of the Voinov merchant family)]. *Naukovi zapysky*. Vyp.15. Seriia: Istorychni nauky. Kirovohrad. 295–307. (In Ukrainian).
4. Pashutin A. N., 1897. *Istoricheskij ocherk g. Elisavetgrada*. [Historical sketch of Yelysavethrad]. Elisavetgrad. (In Russian).
5. Popovych L., 2003. Orkhidei, fialky...[Orchids, violets...]. *Kirovohradska pravda*. 7 bereznia. (In Ukrainian).

6. Saltanova N. P., 2011. *Kupechestvo Elisavetgrada (istoricheskie ocherki)*. [Merchants of Yelysavethrad (historical essays)]. Kirovograd. (In Russian).
7. Shepel F. O., 2008. Vyznau sebe vynnym u tomu, shcho buv kuptsem druhoi hildii. [I plead guilty to being a merchant of the second guild]. *Kirovohradskyi kraieznavchyi visnyk*. Vyp. 2. Kirovohrad. 31–36. (In Ukrainian).